

Prikazi, ocjene

Ivan Marković, *Uvod u jezičnu morfologiju* (Disput, Zagreb, 2012, 555 str.)

U ožujku 2012. godine zagrebački je izdavač Disput objavio, kao šestu po redu u jezikoslovnoj biblioteci Thesaurus, knjigu Ivana Markovića *Uvod u jezičnu morfologiju*. Ivan Marković radi kao docent na Katedri za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Suautor je, uz Ladu Badurinu i Krešimira Mićanovića, *Hrvatskoga pravopisa* (Matica hrvatska, ¹2007, ²2008. Izdavač Disput objavio mu je i *Uvod u pridjev* (2010) u biblioteci Palimpsest. Priredio je i knjigu *O hrvatskome jeziku: članci Ljudevita Jonkea u »Telegramu« od 1960. do 1968.* (Pergamena, 2005) te sabrane spise Vladimira Anića *Naličje kalupa* (Disput, 2009).

Urednica ovoga izdanja je Tatjana Pišković, recenzenti su Ekrem Čaušević, Milan Mihaljević i Josip Silić. Knjiga ima 555 stranica, opširnu bibliografiju te je opremljena kazalom imena, kazalom jezika i kazalom pojmova.

Knjiga je razdijeljena na trinaest poglavlja. Prvih dvanaest poglavlja može se grupirati u tri cjeline, a trinaesto je poglavlje svojevrstan dodatak knjizi. Prva cjelina, koju čine poglavlja od prvog do četvrtog, opisuje temeljne morfološke pojmove, poput riječi, morfema itd. te daje uvod u osnove morfološke tipologije, kao i u morfološke univerzalije. Druga cjelina, s poglavljima od petog do osmog, bavi se četirima osnovnim vrstama riječi: glagolom (5. poglavlje), imenicom (6. poglavlje), pridjevom (7. poglavlje) te zamjenicom (8. poglavlje). Treća cjelina, predstavljena poglavljima od devetog do dvanaestog, širi pogled prema morfološkoj teoriji. Deveto poglavlje ulazi u problematiku raspoznavanja morfema, deseto i jedanaesto poglavlje daju uvod u dva u temeljima različita teorijska pristupa morfologiji; u prvom od njih radi se o nelinearnoj morfologiji, a u drugom o naravnoj morfologiji. Dvanaesto poglavlje donosi temeljne postavke dijakronijske morfologije. Knjigu završava trinaesto poglavlje kao dodatak ostatku knjige, a koje se bavi ustrojem kategorije broja i brojevnih riječi. U prikazu ćemo slijediti podjelu na tri cjeline i dodatak.

Općenito gledano, knjiga je zamišljena kao sveučilišni udžbenik i kao takva je izrasla iz skripata koja je autor priređivao za svoje studente (str. X).¹ S druge strane, ona je i »tipološkolingvistička«, a ne »teorijskolingvistička« (*ibid.*), što znači da joj nije cilj dati sliku morfologije iz perspektive nekog od formalnih aparata za opis morfologije, već joj se pristup temelji na onome što nam o morfologiji govore jezici svijeta, a posebice kako se sve to odrazilo u hrvatskome jeziku. Teorija je ovdje samo potporanj koji pomaže »za osvjetljivanje morfologije« (*ibid.*). Takvo tipološko usmjerenje, općenito gledano, jedno je od važnih obilježja ove knjige, uz njezinu preglednost, jasnoću izlaganja, suvremenost i uključenost u tokove suvremene lingvistike te ne manje važnu dozu humora, po kojem je autor poznat, što knjigu na mjestima čini čak i zabavnom. U knjizi se hrvatskomu čitatelju na hrvatskome jeziku nudi sjajno i sažeto napisan uvid

1 Svi se brojevi stranica u zagradama odnose na knjigu koja je tema prikaza.

u informacije koje pruža brojna i razgranata literatura o tipologiji te se daje temelj svakomu tko se u morfološku tipologiju želi dublje uputiti. K tome, za opis mnogih pojava u hrvatskome jeziku rabi se poredbena tipološka metoda, odnosno, ranije neprepoznate kategorije uočavaju se usporedbom s drugim jezicima, a već etablirane, i po nekima dovoljno opisane kategorije, ponovno se razmatraju i redefiniraju.² K tome, i sam autor naglašava (str. 176–177 i bilj. 129) zašto je važno uključiti tipološke spoznaje u proučavanje hrvatskog jezika. Ovo je ukratko ono što možemo reći općenito o knjizi. U idućim ćemo redcima knjigu pobliže predstaviti razmatrajući je po cjelinama i poglavljima.

Prvi dio knjige donosi temeljno morfološko pojmovlje te ga pokušava što preglednije razlučiti i razraditi. U prvome poglavlju autor daje povijest termina *morfologija* te uobličava definiciju morfologije. Kako se morfologija definira kao »nauk o ustrojstvu riječi« (str. 4), posebna je pozornost pridana pokušaju definiranja do danas neuhvatljivog pojma *riječi*. Prvo su dani problemi definiranja riječi, iz čega proizlaze definicije različitih »vrsta« riječi (pravopisna, gramatička itd.), s njima se povezuje pojam *leksem* te se daju morfološki i sintaktički kriteriji za definiranje riječi. Važno je spomenuti da već na samom početku autor, kada se radi o pojmu riječi, uvodi pojam prototipa (str. 12), čime već na početku daje vrlo suvremeni pogled na jezik u kojem se jezične pojavnosti shvaćaju kao fenomeni bez oštih granica te da se i u samoj morfologiji malo što može opisati posve zaokruženo, bez kraja i ostatka. Isto tako, autor već na početku (str. 3–4) ističe da se morfologija ne može opisati bez razumijevanja njezina odnosa s ostalim jezičnim razinama, što je odmah vidljivo i na primjeru pojma gramatičke riječi, koji je »na neki način na razmeđu, spoju morfologije i sintakse« (str. 12). Konačno, kratko se osvrće na univerzalnost vrsta riječi te daje njihov preliminarni popis i podjelu, što je problematika koja će se razradivati u nekim od kasnijih poglavlja. U drugom i najopširnijem poglavlju knjige autor posebno pozorno razmatra odnos apstraktne jedinice *morfem* i njegovih ostvaraja *morfova*. Nadalje, definira razne načine na koje se morfem može ostvariti kao morf, poput nultog morfa, alomorfa, vezanog, kontinuiranog i diskontinuiranog morfa, amalgama, unifiksa, praznog morfa itd., zatim nabraja neke vezane poput sinkretizma, korijena, baze itd. Nadalje, autor detaljno opisuje kako se riječi grade od upravo opisanih jedinica, morfema. Autor pritom uvodi, koliko nam je poznato, nov pojam *rječogradba*, različit od rječotvorja, tj. tvorbe riječi, koji je relativno uvriježen u nas. Sam autor kaže (54. str.): »Pod *rječogradba* razumijemo drugačiji pojam – kada se oblici riječi *grade* neovisno o svrsi te gradnje, bila ona gramatička, derivacijska i kompozicijska, ili tek pragmatička...« Nadalje, uvodi još jedan, krovni, širi, pojam, *rječotvorje*, koji uključuje i »postupke promjene značenja, poput metaforizacije, eponimizacije, potom leksičko posuđivanje i sl., postupke koji su s gledišta ustroja riječi tek sekundarno zanimljivi.« (*ibid.*). Na ovome mjestu autoru bi se moglo zamjeriti poprilično zbunjujuće uvođenje dvaju novih pojmova koji se vrlo malo u svom obliku razlikuju, konkretno, to su pojmovi *rječotvorje* i *rječotvorba*. Takvo je

2 Po toj je tipološkoj orijentaciji ova autorova knjiga vrlo srodna njegovoj monografiji o pridjevu.

razlikovanje vrlo korisno, jer nam daje do znanja različite nove načine kako riječi mogu nastati, a koji su mnogo širi i razrađeniji od onoga što se tradicionalno podrazumijeva pod *tvorba riječi*. Međutim ponavljamo primjedbu koja je terminografske prirode – iako bi se u okviru tvorbenih mogućnosti hrvatskoga jezika dalo razumjeti zašto je širi pojam nazvan *rječotvorje*, takvi termini nisu dovoljno razlikovni u praksi. Opreka rječotvorbe i rječogradbe mogla bi i opstati, ali treći pojam *rječotvorje* unosi veliku zbrku. Nakon definicija, autor nabraja (str. 54 ff.) devet rječogradnih postupaka, koje zatim potanko opisuje, ponovno s obiljem primjera. Budući da se većina tih ostvaraja morfema ponajprije može naći u nekim egzotičnijim jezicima, ovo poglavlje obiluje upravo takvim primjerima. Autor je međutim pokazao da se velik broj takvih primjera može naći i u hrvatskome jeziku, što ne samo da uvelike olakšava čitanje ovoga poglavlja studentima i neupućenima nego i baca novo svjetlo na mnoge bilo zanemarene bilo neuočene pojavnosti hrvatskoga jezika. Primjerice, autor kritizira korištenje termina infiks za spojnik u složenicama (str. 61), daje primjere hrvatskih morfema koji bi se mogli tumačiti kao cirkumfiksi, konkretno neke primjere iz prefiksarno-sufiksarne tvorbe (str. 60), zatim pokazuje da je česti termin iz tvorbe, polusloženica, vrlo nespretno, daje podjelu hrvatskih složenica na koordinirane i subordinirane (str. 67–8) i predstavlja pojmove endocentrične i egzocentrične složenice, o čemu je svemu autor u svojim radovima pisao i prije objavljivanja knjige. Takva je podjela značajan prinos proučavanju i razumijevanju hrvatske tvorbe. Kada govorimo o primjerima, u ovome se poglavlju uočava autorova tendencija da kad god može, daje primjere iz hrvatskoga. Ako ih pak u njemu nema ili ih želi nadopuniti, dodaje primjere iz nama bliskih europskih jezika, a tek kada mu i tih uzmanjka ili kada neki pojam želi dodatno pojasniti, pribjegava primjerima iz egzotičnih jezika. Pokušaj da se što veći broj pojava objasni bilo na materinskome jeziku čitatelja, bilo na jeziku koji mu je blizak (poput engleskoga) uobičajen je u udžbenicima na svjetskim jezicima i kao takav omogućuje studentu i/ili neupućenomu lakše praćenje na mnogim mjestima dosta zahtjevnog teksta. Konačno, autor se na kraju poglavlja osvrće iz tipološke perspektive na fenomen klitika, koje su jedna od velikih zanimljivosti hrvatskoga jezika, a koji je i dalje vrlo slabo lingvistički opisan. Vrijednost je ovoga, drugog po redu, poglavlja dvostruka. On s jedne strane svakoga neupućenog vrlo spretno i pregledno uvodi u osnovne pojmove morfologije. Jedino što može nekomu zasmetati jesu, čini se, povremeno teški primjeri iz egzotičnih jezika. S druge strane, i onomu tko više ili manje zna nešto o morfologiji ovo poglavlje omogućuje da sve te temeljne pojmove sagleda u osuvremenjenoj optici. Treće poglavlje okreće se jednom od ključnih mjesta morfologije, opreci derivacije i fleksije. Autor u ovom poglavlju razrađuje podjelu kriterija za njihovo razlikovanje te potom nabraja sve te kriterije. Pokazuje da ni ti kriteriji nisu apsolutni, da većina postupaka i sufiksa ima samo neka, ali ne i sva obilježja fleksije ili derivacije. Osobito su zanimljivi primjeri kod kojih se pojavljuju u jednakoj mjeri obilježja obaju postupaka, a takvo je primjerice u hrvatskome stupnjevanje pridjeva, problem hrvatskih glagolskih participa itd. (str. 105–107). Posebno je zanimljiv pojam unutarnje fleksije, kojim se opisuju hrvatske zamjenice s česticom *god* (str. 114). Autor također

uvodi novi pojam *morfom*, koji definira kao »skup morfema s istom službom« (str. 121), koji nije općeprihvaćen, ali je vrlo koristan jer se njime vrlo spretno opisuju pojave kada za neko isto značenje postoji više morfema, npr. *-j-* i *-ij-* u hrvatskom komparativu. Iz teksta je razvidno da autor i podjelu na fleksiju i derivaciju shvaća uvjetno, odnosno postoje manje i više prototipni fleksijski i derivacijski morfemi (str. 122). U ovom poglavlju posebno je vidljivo koliko je morfologija povezana s ostalim jezičnim razinama, i to kada se u obzir uzme pojam *zapreke*, odnosno »ograničenja u proizvodnji novih oblika pojedinim morfološkim postupkom« (str. 134), koje mogu pripadati svim jezičnim razinama (od fonologije do pragmatike), pa čak biti i izvanjezični (estetske).

Četvrto poglavlje opisuje temeljne pretpostavke i zadatke tipološke morfologije te nabroja i raspravlja o jezičnim univerzalijama koje je uspostavio veliki američki tipolog Joseph Greenberg (tzv. Greenbergove univerzalije), konkretno o onima koje se tiču morfološkog ustroja te raspravlja problem korisnosti morfološke tipologije (str. 156), o kojoj zaključuje da ima svoje koristi pri predviđanju obilježja u morfologiji (str. 169). Posebno je zanimljivo što autor predstavlja neke novije i vrlo recentne radove o morfološkoj tipologiji, one J. Bybee i A. Carstens-McCarthyja, na temelju čijih stavova gradi i svoje promišljanje o tipologiji. Konačno, predstavlja dvije važne tipološke kategorije, koje su ponajprije sintaktičke, ali utječu na morfologiju. To su ergativnost i obilježavanje glave/zavisnika, poznatije i kao opreka između HM (engl. *head-marking*) i DM (engl. *dependent-marking*) jezika.

U drugoj tematskoj cjelini autor predstavlja obilježja četiriju glavnih vrsta riječi: glagola, imenice, pridjeva i zamjenice. Peto, šesto i sedmo poglavlje, posvećena redom glagolu, imenici i pridjevu ustrojena su identično, i to tako da svako od njih počinje definicijom i prikazom semantičkih prototipova, koje obično orjećuju ove vrste riječi, a pritom slijedeći podjelu velikog australskog lingvиста R. Dixona. Nakon toga se svaka od te tri vrste riječi opisuje prema svojim inherentnim kategorijama, kategorijama slaganja i konfiguracijskim kategorijama. Nadalje, svako poglavlje predstavlja neke teme koje se tiču samo pojedine vrste riječi. Tako se u petom poglavlju autor kratko osvrće na pojam valentnosti ili valencije, a šesto poglavlje zaključuje raspravom o rodu i spolu u jeziku. Konačno, svako od tih triju poglavlja sadržava autorov osvrt na morfološke podjele tih vrsta riječi za hrvatski jezik. Konkretno, uz glagol raspravlja se o hrvatskim glagolskim vrstama, čije postojeće podjele razmatra te se posebno pozitivno izjašnjava o najnovijoj podjeli profesorice Zrinke Jelaške, temeljenoj na teoriji prototipa, odnosno glagolske se vrste dijele po tome koliko im glagola pripada, koliko su ti glagoli česti te koliko je pojedina grupa otvorena i produktivna. Uz imenice autor daje opis hrvatskih imeničkih vrsta. Tradicionalnom opisu koji navodi tri imeničke vrste (a-vrstu, e-vrstu i i-vrstu), dodaje još dvije, četvrtu ili g-vrstu, koju slijede imenice nastale od pridjeva (npr. *daljinski*, *daljinskog* itd.) te petu ili nultu vrstu u kojoj se nalaze ne tako brojne nesklonjive imenice. Autor ovakvim opisom insistira na opisu koji obuhvaća sve imenice hrvatskog jezika, što je zasigurno važna novina u opisu hrvatske imenske morfologije. Konačno, na opis obilježja pridjeva nastavlja se opis hrvatskih pridjevskih vrsta. U tom opisu autor donosi dvije novine. Prvo, dugi (određeni) i kratki (neodređeni) oblik pridjeva smatra dvjema deklinacij-

skim vrstama pridjeva koje nisu značenjski različite, već ovise o sintaktičkoj okolini (npr. dugi pridjev nije moguć unutar imenskog predikata) ili o tvorbi (npr. pridjevi na *-ski*) te tvrdi da se kod pridjeva koji mogu imati oba oblika, što je većina hrvatskih pridjeva, razlika svodi na stilističku. Druga je novina to što autor uvodi treću deklinacijsku vrstu pridjeva, a to su nepromjenjivi pridjevi, kojih nije malen broj, kako je to autor već pokazao u svojoj monografiji o pridjevu. U osmom poglavlju, posvećenom zamjenicama, autor prihvaća nešto drukčiji način izlaganja. Naime, posve neuobičajeno za hrvatsku gramatičku tradiciju, uvodi razlikovanje između ličnih zamjenica (1. i 2. lice) i zamjeničkih riječi ili prooblika (sve ostale tradicionalne zamjenice). Zamjenice 3. lica, ovisno o jeziku leže prema svojim obilježjima negdje između ove dvije kategorije. Za svaku skupinu navodi obilježja koja ih definiraju, primjerice lične zamjenice od prooblika razlikuje to što su neovisne o referentu, to što ne mogu biti modificirane, da su morfološki jednostavne i da su često supletivne. Za hrvatsku zamjenicu 3. lica autor navodi da je bliža prooblicima. Autor se još posebno osvrće na povratnu zamjenicu te na fenomene foričnosti i socijalne deikse. Poglavlje se završava kratkim osvrtom na morfološki ustroj hrvatskih zamjenica. Poglavljem o zamjenicama zaokružen je dio posvećen četirima glavnim vrstama riječi. U ta je četiri poglavlja autor dao općejezičnu perspektivu ovih četiriju vrsta riječi, čime je stekao okvir za razmatranje tih vrsta riječi u hrvatskome jeziku. Dan je njihov vrlo opširan i osuvremenjen opis, kao i opis nekih od njihovih svojstava u hrvatskome jeziku. Autor je napisao, mogli bismo reći, nacrt nekoliko poglavlja neke buduće gramatike hrvatskoga jezika. Nadamo se da će se autor odvažiti da napiše svezak posvećen samo morfologiji hrvatskoga jezika, čime bi hrvatski dobio u ovoj knjizi tek u nacrtu danu osuvremenjenu i dosljednije opisanu morfologiju.

U trećem se dijelu autor okreće teorijskim pitanjima u morfologiji. U devetom poglavlju razmatra problematiku raspoznavanja morfema, odnosno pokušava odgovoriti na pitanje kako znamo da je nešto morfem. Raspravu oprimjeruje na problematičnim poglavljima iz hrvatske morfologije, na sufiksima *-ot* i *-etina*, zatim na morfološkoj analizi glagola *povući*, tvorbi komparativa, odrazu starog jata te morfološkoj raščlambi aorista i imperfekta. Autor daje opet neke nove poglede i zanimljive opažaje koji dosta mijenjaju našu uobičajenu viziju o hrvatskoj morfologiji, koja je sadržana u hrvatskim gramatikama. U desetom, jedanaestom i dvanaestom poglavlju predstavlja tri različite perspektive morfologije. Dvije su sinkronijski orijentirane teorije, dok treća perspektiva daje pogled na morfologiju u dijakronijskoj perspektivi. U desetom poglavlju predstavlja tzv. nelinearnu morfologiju, koja morfologiji pristupa iz formalnog gledišta u pokušaju da što bolje opiše mehanizme kako riječi nastaju i u tome se vodi načelima koja su vrlo slična opisu fonologije, ponajprije autosegmentalne i optimalnosne. U jedanaestom poglavlju autor je vrlo spretno izabrao suočiti ovom prethodnom pristupu jedan drugi koji polazi iz potpuno drugih pretpostavki. Radi se o tzv. naravnoj morfologiji koja opisu morfoloških mehanizama pristupa iz perspektive kojoj cilj nije opis formalnih svojstava morfologije već daje uvid u opće, univerzalne kognitivne procese koji se vežu uz morfologiju. Važni parametri na koje se ovakav pristup oslanja jesu ikoničnost, indeksičnost (ono što je bliže važnije je od onoga što je dalje), prozirnost, izomorfizam (jedan oblik = jedno značenje), odnos lik i pozadina

itd. Ovakav je pristup morfologiji izrastao iz njemačke tradicije, a po nekim se pojmovima jako približava idejama i postavkama kognitivne lingvistike. Jedna od važnih pretpostavki naravne morfologije, na kojoj je i autor dosta inzistirao u knjizi jest ovisnost morfologije o drugim jezičnim razinama. Ova dva poglavlja komplementarna su i sjajan je potez autora što je predstavio oba pristupa koji se moraju uzeti u obzir kada se promišlja morfologija nekog jezika, budući da nijedan nije iscrpan niti bez mana, što je autor i sam naglasio (str. 432–4). Konačno, u dvanaestom poglavlju autor stavlja morfologiju u kontekst jezične promjene, odnosno predstavlja dijakronijsku morfologiju. Daje devet primjera iz povijesti hrvatskoga jezika u kojima pokazuje kako se sve morfologija može mijenjati i pritom predstavlja procese reanalize, analogije i kontaminacije. Autor se osvrće i na prilagodbu morfologije pri posuđivanju, opet ponajprije na primjeru hrvatskoga jezika. Na kraju su sažete najvažnije promjene koje su oblikovale hrvatsku morfologiju od općeslavenskog razdoblja te su navedene neke promjene koje se opažaju u današnje vrijeme, poput pojave aorista u jeziku SMS poruka ili slabe prisutnosti pluskvamperfekta i kondicionala II. iz govora te konstrukcije za + infinitiv (npr. *To je za poludjet*).³

Zadnje je poglavlje organizirano kao dodatak o hrvatskim riječima kojima se izražava broj ili količina. Ovo se poglavlje nije našlo u dijelu s ostalim vrstama riječi jer se zapravo i ne radi o pravoj vrsti riječi: brojevi imaju svojstva imenica, pridjeva i priloga, ovisno o kojoj se riječi radi. Kako se radi o vrlo heterogenoj skupini riječi, od kojih neke i dalje jesu obične imenice, ovaj je dio bilo definitivno najbolje dodati na kraj kako se ne bi narušila logička struktura izlaganja po poglavljima. Poglavlje je podijeljeno na tri dijela, u prvome se iz semiotičke perspektive raspravlja o broju, drugi dio predstavlja Greenbergove generalizacije o brojevima, a treći nudi opis brojevnih riječi u hrvatskome jeziku, ponovno iz osuvremenjene perspektive.

Kao zaključak možemo naglasiti da dosad nismo imali ovako opširan udžbenik posvećen morfologiji. On je opširan i suvremen te se odlikuje jasnoćom izlaganja, preglednošću, ali i čitkošću i humorom. Nadalje, zbog velikog broja pojmova koji su lako pristupačni zbog bogatog kazala, knjiga može služiti i kao svojevrsan leksikon morfoloških pojmova, ali i ne samo njih, jer, kako smo već naveli, morfologija se danas teško može suvislo opisati bez uvođenja pojmova iz fonologije, sintakse i semantike. Isto tako, zbog svoje tipološke orijentacije, knjiga je svojevrsna nadopuna i proširenje na polju morfologije već postojećim udžbenicima na hrvatskom jeziku iz tipologije i poredbene lingvistike. Teško je ne zamijetiti da je autor velikim brojem primjera iz hrvatskoga jezika, ali i opisom velikoga dijela hrvatske morfologije u ovoj knjizi predstavio svojevrsan nacrt nekog budućeg opisa hrvatske morfologije. Dok se on ne pojavi, ova knjiga može služiti i kao nadopuna postojećim gramatikama. Konačno, zanimljivo je i obilje terminoloških neologizama i nadamo se da će bar neki od tih pojmova pronaći svoj put u upotrebu među stručnjacima.

Jurica Polančec

3 Primjećujemo da je pluskvamperfekt itekako živ u govoru, iako se ne rabi često, i da se može čuti i kod starijih i mladih govornika.